

Parancs, paradoxon vagy próbatétel? – Az Alaptörvény 28. cikkének lehetséges megközelítései

ABSTRACT

In the following paper we will introduce the question that was examined as part of the work of the Analytical Group No. 2020.EI.II.JGY.E.1. on Court Jurisprudence in the Criminal, Civil and Administrative Law Departments of the Curia regarding how Article 28 of the Fundamental Law of Hungary is applied in judicial practice. Through the research entrusted with me as part of the above work, we shall receive an image by looking what sort of standpoints have been established throughout the years in domestic legal literature on the “constitutional command” of the Fundamental Law that orients the application and interpretation of the law. Moreover, we trace these arguments to such international examples that might be relative to our examination. Assessing the consideration of the provisions of the Fundamental Law in judicial practice has always been an integral part of the Curia’s work, but some of the determinations made in the past years may only partially apply or need to be rethought due to the 2019 Seventh Amendment of the Fundamental Law introducing changes into the constitutional text about how to do this.

Keywords: Fundamental Law ■ interpretation of the law ■ originalism
■ original intent ■ legislative intent ■ the purpose of the law
■ reasoning

I. BEVEZETÉS

A 2021-es év, az Alaptörvény elfogadásának 10. évfordulójára is tekintettel, ismét a számadás időszaka volt. Az öt éves évfordulón az alkotmányos identitás kérdésében írott számadás jutott osztályrészemül, az Igazságügyi Minisztérium akkori Kutatási és Oktatásfejlesztési Prog-

ramjainak keretében folyó munka részeként.^[1] A tízéves évfordulón pedig az a megtiszteltetés ért, hogy a Kúria 2020.EI.II.JGY.E.1. számú Büntető, Polgári és Közigazgatási Kollégiumának Joggyakorlat-elemző csoportjában való részvételre kaptam felkérést, és külsős szakértőként kapcsolódhattam be *Az Alaptörvény 28. cikkének alkalmazása a gyakorlatban* című elemző munkába. Ennek során a témával kapcsolatos szakirodalom rendszerezett áttekintését szabták részemre feladatul, választ keresve arra a kérdésre, hogy milyen álláspontokra helyezkedik a tudomány az Alaptörvény (továbbiakban: AT) 28. cikkének „alkotmányos parancsával” kapcsolatban.

Egy hasonló vizsgálat során természetesen azon munkaanyagok megállapításaira is támaszkodhatunk, amelyek korábbi hasonló tematikájú, vagy szűkebb tárgyú és fókuszú kúriai elemzésekben, összefoglaló véleményekben már megfogalmazásra kerültek. Ilyen volt például a hasonló mandátummal működő, Kalas Tibor által vezetett „Az Alaptörvény követelményeinek az érvényesülése a bírói ítélkezésben” elnevezésű joggyakorlat-elemző csoport, amely 2017. februárjában fogadott el összefoglaló véleményt.^[2] Az ebben tett megállapítások részbeni felülvizsgálata nemcsak időmúlás végett, hanem annak okán is szükségesé vált, hogy időközben az AT 28. cikkében foglalt értelmezési előírás szövegét tartalmi változás érintette a 2019. január 1-én hatályba lépett hetedik Alaptörvény-módosítással. A 28. cikk jelenleg az alábbiak szerint rendelkezik: „A bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. A jogszabályok céljának megállapítása során elsősorban a jogszabály preambulumát, illetve a jogszabály megalkotására vagy módosítására irányuló javaslat indokolását kell figyelembe venni. Az Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak.”^[3]

Kalas Tibor a bevezetőben említett joggyakorlat-elemző munkát összegző egyik 2017-es írásában arról beszél, hogy a „közvetlen normarészvétel” az ítélkezésben mennyire nagy változásokat okozott, mivel „a bírák nehezen nyúlnak átfogó jellegű [értsd: alkotmányi szintű] szabályokhoz, de ebben változás állott be, és ezt [érzékelhetjük].”^[4] 2017 óta azonban az AT 28. cikkének korábban vizsgált szövege a már fentebb említett változáson esett át, ezért nem csak kifejezetten arra fókuszáltan, hanem – különösen a szubjektív teleologikus – a jogértelmezés újabb horizontjain tovább haladva szükséges a vizsgálatot a szakirodalmi álláspontok áttekintésével folytatni.

[1] Sulyok, 2016, 339-358.

[2] Ld. A Kúria Joggyakorlat-elemző Csoportja, 2017.

[3] Eredeti szövege, a hetedik módosítás előtt: „A bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. Az Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak.”

[4] Kalas, 2017, 111.

II. PROBLÉMAFELVETÉSEK A 28. CIKK KAPCSÁN

Csink Lóránt és Fröhlich Johanna a hatalommegosztás elvéből vezetik le annak szükségességét, hogy az alkotmányos szervek egymással együttműködjenek, vagyis, hogy a jogalkotó „kijelöli azokat a módszereket, kereteket, amelyek segítik a jogalkalmazót feladata ellátásában.”^[5] Legújabban Galántai Rita és Fröhlich Johanna fogalmazzák meg legtisztábban a 28. cikk által megtestesített „értelmezési arany szabály”^[6] kapcsán felmerülő elvi kérdéseket.

Galántai 2020-ban megjelent egyik írásában azt írja, hogy a korábbi elméleti fogódzók alapján a 28. cikk első mondatában sokan a teleologikus értelmezés előírását látták megjeleneni, amely olyan további kérdésekre mutat, mint hogy „lehet-e továbbra is alkalmazni a nyelvtani, logikai, rendszertani, történeti értelmezést is, vagy hogy minden esetben meg kell-e állapítani a jogszabály célját, akkor is, ha a jogszabály szövege egyértelmű. Az is kérdéses [...], honnan tudható meg a jogszabály célja, az objektív, a szubjektív vagy mindkét cél szerinti értelmezést elbírná-e az Alaptörvény.”^[7]

A hetedik módosítással előállt szöveg első és harmadik mondata között is feszültséget érzékel Galántai, amennyiben nem egyértelmű, hogy a harmadik mondat „négyes koordinátarendszerének” szempontjai „a jogszabály céljára vonatkozóan vagy független értelmezési szempontnak tekintendők, vagy az értelmezési eredmény »ellenőrzésének« feladatát látják el”.^[8] Máshol azt a kérdést veti fel, hogy következik-e a 28. cikkből „olyan elvárás is a bírakkal szemben, hogy minden jogértelmezés esetében alaptörvény-értelmezést is végezzenek”.^[9]

Fröhlich e dilemmákat az alkotmányértelmezés jellemzőinek összefüggésében vizsgálja, amikor azt írja, hogy „[a]z új alkotmányértelmezési szabályok szerint az alkotmány értelmezésére és a rendes jogszabályok értelmezésére vonatkozó szabályok – legalábbis a normatív szöveg szintjén – elkülönülnek egymástól [...] úgy, hogy a 28. cikkben foglalt szabály eddig is a jogalkotó szubjektív szándékát fejezte ki, és a szövegszerű változás pusztán az eredeti szándék csiszolását jelenti. Másrészt érvelhetünk amellett is, hogy [...] a hetedik módosítás legfeljebb a rendes bíróságok jogértelmezésén változtatott [ti. a jogszabályok céljára vonatkozó kitételekkel], de az Alaptörvény értelmezési szabályain nem.”^[10]

[5] Kalas, 2017, 135.

[6] Csink – Fröhlich, 2012, 133.

[7] Galántai, 2020, 60.

[8] Varga Zs. András egy 2018-ban megjelent írásában ezt a harmadik mondatot az alábbi bemutatottak szerint „verifikáló”, vagyis ellenőrző szabálynak nevezi (Varga, 2018).

[9] Galántai, 2020, 63.

[10] Fröhlich, 2019, [39].

1. Konfúzió vagy konszenzus – milyen jogértelmezést?

Blutman László a teleologikus jogértelmezéssel kapcsolatban már jó régen arra a tematikára hívta fel a figyelmet, hogy annak rendszertani besorolása a jogértelmezési elvek rendszertanába nem egyértelmű, hazánkban sem – személy- és rendszerfüggően – lehet logikai, történeti vagy az eredeti négyességhez (rendszertani, logikai, nyelvtani, történeti) képest külön autonóm kategória (ld. a jhering-i iskola felfogását).^[11] Mindenesetre a „célvezérelt” vagy „értékelő” értelmezés alapkérdése, hogy hogyan határozzuk meg a célt mint orientációs pontot. Ennek egy lehetséges módozata, hogy ezt az orientációs pontot a norma céljával azonosítjuk.^[12]

Szigeti Krisztina összegzése alapján^[13] érdemes röviden számba venni a 21. századi magyar jogértelmezéssel kapcsolatos szakirodalmi álláspontokat. Szerinte (Szabó Imrere utalással) a szocialista időszakban a célszemlélet határozta meg a teleologikus értelmezést, amely a törvényt keletkezésének körülményeitől (s ezáltal a törvényhozó akaratának vizsgálatától) elszakította. Ettől függetlenül – írja Szigeti –, Szabó szerint viszont a törvényhozó eredeti szándékának megállapításakor csak olyan célokat szabad figyelembe venni, amelyek a törvényalkotó céljai voltak.^[14]

Blutman a „jogszöveggel való szakítás” egyik lehetséges módozatának leírásában utal Szabóra, amikor azt írja, hogy „[a] jogalkotói szándéokra (törvényhozói akaratra) hivatkozás olyan érvelési fordulat, amelynél a jogalkalmazó nem feltétlenül vizsgálhatja a szöveget és annak fogalmi határait, hanem egyszerűen egy konstruált, általa megállapított jogalkotói szándéokra alapozza döntését akár a jogszöveg egyébként azonosítható értelmével szemben is (szubjektív értelmezés)”.^[15]

Szigeti idézett tanulmányában Pokol Béla hármas rendszertana jelenik meg, aki szerint alapjogok fényében, (metajurisztikus) etikai értékek fényében,^[16] valamint a „jogszabály [sic!] céljai” fényében elvégzendő teleologikus értelmezésről beszélhetünk. Galántai közvetítésében azonban Pokol „álláspontja szerint [...] nem minden jogszabálynál lehet a cél szerinti értelmezést elvégezni [, és] a jogszabály célja a jogszabály szövegéből vagy a törvényi indokolásból derül ki”.^[17]

[11] Pokol Béla ehhez képest például 12 féle különböző jogértelmezési alapot különböztet meg (ld. Pokol, 1999, 641-649.), míg Tóth J. Zoltán tizennégyet (Ld. Tóth, 2012, 93-109.).

[12] Blutman, 2007, 6.

[13] Szigeti, 2019, 8-19.

[14] Szigeti, 2019, 8.

[15] Blutman, 2010, 96.

[16] Varga erről azt mondja 2018-ban, hogy „jogszabályok [ti. szövegétől, textualizmus] rendelkezésétől az értelmezés nem vagy csak kivételesen – az Alaptörvénnyel való összhang érdekében – szakadhat el. Az az értelmezés, amely ennél nagyobb szabadságon alapult (ez lényegében a harmadik, etikai értelmezési módszer) visszaélés volt a jogértelmező (bírói) hatalommal, mert aktivista attitűd alapján a jogértelmező bírő szerepét fölébe helyezte a jogalkotónak (bírói kormányzás).” (Varga, 2018, 5.).

[17] Galántai, 2020, 61.

Szigeti a hagyományos/általánosan elfogadott szabálynak – a hetedik módosítással kiegészült 28. cikk vonatkozásában – az objektív és szubjektív teleologikus jogértelmezést tartja. Objektív értelmezésen a jog anyagának annak célja szerinti megállapítását érti (s ezen elméleteket Jakab András, Tóth J. Zoltán, valamint Varga Zs. András munkái alapján összegzi),^[18] míg szubjektív értelmezésen a jogalkotó akarata, szándéka és célja szerintit (ezt Botos Viktor,^[19] Jakab András, Varga Zs. András és Blutman László érvei alapján bemutatva).^[20] Később úgy fogalmaz, hogy ez „primer megközelítésben azt jelenti, hogy a törvény szövegének bármiféle elemzések az alapjogok esetében mindenképpen, más területen pedig alapjogi érintettség nélkül is – így jelző nélkül – a teleológiai értelmezést kell előnyben részesíteni”.^[21] Az „új” 28. cikk indokolása – szerinte – a törvény és a jogalkotó céljának (priorizált) vizsgálatát támasztja elvárásként az alkotmánykonformitás biztosítására, bár ezt az állítását a későbbiekben nem támasztja alá.^[22]

Varga Zs. András szerint a 28. cikk szövege a módosítással nem lett „új”, abban az értelemben, hogy:

- i. „nem új értelmezési szempontot határoz meg, hanem csak az egyik eddigi is meglévő szempontot részletezi”,^[23]
- ii. nem változtat az eddigi értelmezési kánonon, hiszen „az új rendelkezés nem írja felül azt az eddigi szabályt, hogy az értelmezés során nem csak a jogszabályok céljára, hanem azoknak az Alaptörvénnyel való összhangjára is figyelemmel kell lenni”. Annyival egészíti ki érvelését, hogy a jelen szabály „bekapcsolja az értelmezésbe” az R) cikk (3) bekezdését is – ami annyit tesz, hogy az AT-vel való összhang megállapításához már Alaptörvény-értelmezésre is szükség van.^[24] A már idézett kúriai összefoglaló vélemény ezzel kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy ezáltal „a rendszertani értelmezés legalapvetőbb, axiomatikus [szabálya] alaptörvényi erővel” bír.^[25]

Pokol szkeptikusabban fogalmaz, amikor azt írja, hogy „[a]z alkotmányozó a többes értelmezési irány kötelezővé tételével (jogszabályi céllal, Alaptörvénnyel, józan ésszel, erkölcsös és gazdaságos céllal) ugyan a bírói döntés kereteit meghatározott irányokba korlátozni kívánta, de nyilvánvaló, hogy végső hatá-

[18] Szigeti, 2019, 9.

[19] Botos ekként vélekedik a jogalkotói akaratra irányuló értelmezésről: „A jogalkotó akarata öszszetett dolog: Jelenti a kényszert, szükségletet, mely a jogszabály létrehozására sarkallta, és jelenti azt a célt, amit a megalkotott törvénnyel elérni kívánt.” (Botos, 2000).

[20] Szigeti, 2019, 9-10.

[21] Szigeti, 2019, 14-15.

[22] Szigeti, 2019, 8. Tahin Szabolcs szerint a 28. cikk az objektív teleologikus jogértelmezési kánonba illeszkedik, viszont elhelyezi azt az általa felvázolt „nyelvi pragmatika” rendszerében is, ahogy azt majd a későbbiekben bemutatjuk (Tahin, 2020, 610-616.).

[23] Varga, 2018, 2.

[24] Varga, 2018, 3.

[25] Ld. A Kúria Joggyakorlat-elemző Csoportja, 2017, 55.

sában ez a többes irány csak azt okozhatja, hogy a bírói kar felsőbb bíróságai és felettük az alkotmánybírák tetszés szerint maguk alakíthatják ki az alaptörvényi értelmezés és a jogszabályok értelmezésének tényleges gyakorlatát. Kevesebb itt nyilvánvalóan több lett volna.”^[26] A hetedik módosítással beállott változásokra ez annyiban reflektál, hogy a szubjektív teleologikus értelmezés kapcsán a jogszabály indokolását tekinti az értelmezés elsődleges forrásának, bár Pokol szerint ezzel az alkotmányozó végső soron a felsőbb bíróságok (Kúria és AB) döntéseire bízta, hogy „milyen hierarchiát alakít[anak] ki végül a főbb jogértelmezési módok között a jogalkotó szándékát tükröző indokolási szöveg figyelembevétele terén”.^[27]

Anyiban konszenzusosnak tekinthető a magyar szakirodalom, Szigeti szerint, hogy „a céltételező értelmezésnek biztosan része a jogszabály célját szem előtt tartó értelmezés, valamint az is, hogy ez az értelmezendő jogszabály szövegéből állapítandó meg, [...] melyben meghatározó szerepet tölt be a jogszabály preambuluma”.^[28] Az alkotmánykonform szövegtartalom pedig a jogszabály társadalmi céljának figyelembevételével állapítható meg, a preambuluma, a törvény címe, annak (szabályozási) tárgyköre és „a szövegben rejlő társadalmi funkció” által behatárolva, meghatározva.^[29]

Botos Viktor szavaival a teleológiai értelmezés során a vizsgálat a jogszabály „funkcionális értékelésére” szűkül. „A jogalkotó és a törvényhozást befolyásoló egyéb politikai aktorok szándéka másodlagossá válik, helyét – rendszerint a preambulumban megfogalmazott - ösztársadalmi cél veszi át. Mivel ez a cél az idő múlásával lassabban változik, mint a jogalkotó (politikai) akarat, a bírói értelmezés is adekvátabb lehet. Kisebb a veszélye annak, hogy a megfogalmazott cél transzformálása az alkalmazás időpontjára, hibás értelmezéshez vezet.”^[30]

Az „új” AT-szöveg a cél meghatározásában explicit módon eddig idegen terénúmonokra tereli a bírót, pl. a preambuluma vagy a jogalkotói indokolás vizsgálatának kötelezettségén keresztül.^[31] Ezzel ellentétesek Szigeti Katalin következtetései, aki szerint – a módosítástól függetlenül – a gyakorlatban tipikus volt és marad is az indokolások figyelembevétele, és változatos megállapításokat alkalmaz a praxis a jogalkotói szándék megállapításában is, pl. indokolásra utalás, preambuluma vizsgálata, a javaslat és az elfogadott szöveg közötti különbség vizsgálata, etc. A 28. cikk, és különösen annak harmadik mondatának célja minden bizonnyal a jogalkalmazás eddigi komfortzónájából való kimozdítása lett volna, azonban Szigeti állítása pont az, hogy pusztán az eddigi bírói „komfortzónát” szövegezte meg és ismerte el az Alaptörvény. Kritikusan azt is megjegy-

[26] Pokol, 2019, 12.

[27] Pokol, 2019, 13.

[28] Állítja: Szigeti, 2019, 8.

[29] Ld. bővebben: Tóth, 2017, 126-127. (Idézi: Szigeti, 2019, 8.).

[30] Botos, 2000.

[31] Ezen változás számos jogterületen koncepcionális változtatásokat indukál az adott terület jogértelmezésének tudományos szemléletében is. Egy büntetőjogi példa: Gál, 2019.

zi, hogy az ezzel kapcsolatos alkotmányozás nyitott kapukat dönget, és mintha „a jogalkotó vagy a nevében eljáró személyek nem olvasnának bírósági döntéseket”.^[32]

A 28. cikk azonban a „cél minősége” tekintetében orientálja a jogalkalmazót egy – Varga Zs. András szavaival élve – „utólagos (verifikáló) szabállyal”.^[33] a józan észre, a közjóra, valamint az erkölcsösségre és a gazdaságosságra utalással. A verifikáló szabály értelmét Varga abban látja, hogy az értelmezést, és ha az azzal kapcsolatos összes elvi kérdés tisztázódott, akkor annak „eredményét össze kell vetni a 28. cikk harmadik mondatában felsorolt négy értékkel”.^[34]

Galántai e ponton kérdést vet fel, nevezetesen, hogy ha elfogadjuk Varga „verifikációs” álláspontját, akkor kettős problémával szembesülünk:

- i. az értelmezés eredményét az értelmezés szempontjaival minden alkalommal összevetni szükséges (erről Varga is beszél),
- ii. ez a szövegezés megnyitja az értelmezést – Galántai példájában az „erkölcsös cél” vizsgálata kapcsán – a metajurisztikus rétegek felé.^[35]

E tekintetben idézhető talán Blutman László jogértelmezési tévhitekről szóló írása, amelyben a teleologikus jogértelmezést olyan logikai értelmezésnek tekintti, „melyben meghatározott az értelmezés (egyik) premisszája: ez egy konstruált vagy a jogszabályban kifejezetten megjelenő jogszabályi cél. [...] Nem módszerbeli különbségről van szó, hanem arról, hogy mi a kiindulópontja (támpontja) az értelmezésnek. Nem az értelmezési módszerek ellentétesek, hanem a különböző támpontokon nyugvó értelmezés lehetséges eredményei.”^[36]

Sólyom Péter ezzel kapcsolatos megállapítása szerint az „értelmezési szabály ellentmondásai és félreértései abból származnak, hogy nem világos, hogy itt egy fikcióról van-e szó, vagy tartalmi mércékről”.^[37]

Ami a premisszákat és mércéket illeti, Szigeti utal arra, hogy mi alapján mérhető fel a jogalkotó szándéka és célja a magyar szakirodalom szerint. Összegzésében az előkészítő anyagok széles (nyilvánosan elérhető) tárháza megjelenik a jogszabály tervezetének szövegétől az arról folytatott parlamenti vitákon, vagy az azzal kapcsolatban a médiában lecsapódó publikációkon át, a kormány szabályozási koncepciójáig.^[38] Hozzáteszi – bírói szemmel nézve, bár példa említése nélkül –, hogy nem szerencsés az a jogalkotási tendencia, amely egy adott törvény szabályozási területén előforduló kulcsfogalmak esetében azzal operál, hogy a fogalom tartalmát maga a jogalkotó határozza meg. Kétségtelen ugyan, hogy mindez a jogalkotó szándékának egyértelmű meghatározásához, de legalábbis körvonalazásához vezet, azonban, ahogy Szigeti rámutat: az nem sze-

[32] Szigeti, 2019, 15-16.

[33] Varga, 2018, 3.

[34] Varga, 2018, 5.

[35] Galántai, 2020, 60.

[36] Blutman, 2015, 89.

[37] Sólyom, 2018, 9.

[38] Szigeti, 2019, 9-10.

rencsés, ha ezen fogalmak pontos jelentéstartalmai csak más jogszabályokban meghatározott egyéb fogalmak tartalmán keresztül adják össze a konkrét jelentéstartalmat.^[39]

A mércék vonatkozásában a hetedik módosítás jogalkotói indokolása is idézhető: „Az Alaptörvény 28. cikke a bíróságok és közvetlenül más közhatalmi szervek jogértelmezésére irányadó szabály, amely a jogszabályok értelmezésével kapcsolatosan ad eligazítást, iránymutatást. A Javaslat [...] megállapítja, hogy a teleologikus jogértelmezés keretében a bíróságoknak elsősorban a jogalkotó által meghatározott célt kell figyelembe venniük. A jogszabályok preambuluma a törvényalkotásban, illetve a jogszabály megalkotására vagy módosítására irányuló javaslat indokolása^[40] – ha azt nyilvánosságra hozzák – a teljes jogalkotási folyamatban megfelelő és autentikus forrása a jogalkotói cél feltárásának. A Javaslat ezen források feltárását, értelmezési segédletként való használatát teszi kötelezővé a bíróságok részére a jogalkalmazási tevékenység során azzal, hogy ezek – értelemszerűen – nem tekinthetők a jogértelmezés ezen fajtája kizárólagos módszerének, hiszen abban változatlanul felhasználhatóak a jogszabály elfogadása kapcsán elhangzott érvek, a történeti alkotmány vívmányai vagy a jogtudomány eredményei is.”^[41]

Tóth J. Zoltán ad számot arról a kutatásról, amelynek során 2009-2011 között, 217 BH-ra vetítve vizsgáltak különböző érvelési, értelmezési elveket a magyar bírói gyakorlatban. A teleologikus módszer kapcsán releváns eredmények ismertetésében a 217 vizsgált esetből 17 BH-ban volt (7,83%) felismerhető, „összesen 22 különböző valódi hermeneutikai dilemma feloldására, a legkülönbözőbb megfogalmazásokban [...]: egy jogi rendelkezés, egy jogszabály vagy egy egész jogintézmény céljára, funkciójára, értelmére, rendeltetésére, a célok elhatárolására, a jogintézmény belső tartalmára, létrehozatalának, illetve létezésének (jogpolitikai vagy egyéb) indokaira, kívánalmaira, azok »jogi természetére« az általuk védeni kívánt (speciális, partikuláris) érdekekre, illetve – többször is – mindezek »nyilvánvalóságára« való hivatkozással.”^[42]

[39] Szigeti, 2019, 16.

[40] Általánosságban, még jóval a hetedik módosítás előtt Jakab jegyzi meg e vonatkozásban az alábbiakat: „érdemes (a) egyrészt a szubjektív teleologikus érveket (amennyiben ez lehetséges) inkább objektív teleologikus érvekké átfogalmazni (azaz a szöveg rációjáról, ne pedig valamely jogalkotó valamely céljáról beszéljünk inkább), (b) másrészt pedig ezt az objektív teloszt magából a szövegből kell levezetnünk, nem pedig miniszteri indokolásokból vagy más nem jogi minőségű dokumentumból” (Jakab, 2011, 91.). E vonatkozásban érdemes felhívni a figyelmet Fröhlich egy érvelésére, amely szerint e módszer előnye, „hogy lehetőséget ad az alkotmány által szolgált célok figyelembe vételére, de ugyanakkor nem távolítja el az értelmezést túlságosan a szövegtől. Ezért a célszerűen értelmezési módszer alkalmas arra, az alkotmányos értékrendet becsatornázzuk az értelmezésbe anélkül, hogy közvetlenül morális, azaz jogon túli szempontokhoz nyúljunk. Természetesen ez csak akkor működik jól, ha közben nem feledkezünk meg a jog igazolásának alapjául szolgáló szövegről sem, és kiegyenlítjük a jogi (belső) dogmatikai követelményeit a jog (és alkotmány) által célzott (külső) értékek figyelembe vételével.” (Ld. Fröhlich, 2019, 361.).

[41] Idézi: Varga, 2018, 2.

[42] Tóth, 2017, 135.

Blutman László szerint ugyan a „bírói érvelésnek különböző igazodási pontjai, értelmezési támpontjai lehetnek, például korábbi bírói ítéletek, tudományos eredmények, erkölcsi értékek, doktrinális álláspontok, jogtételek”,^[43] a teleologikus jogértelmezés kapcsán egy további aggály mégis felmerül. Szerinte „a jogszabály szövege mögött sokféle szándék meghúzódhat, sokféle tartalommal (például kompromisszumok a jogalkotás során). Utólag lehetetlen ezt rekonstruálni, illetve egy ilyen rekonstrukció eredménye szükségképpen fiktív [...]. Az igazi probléma az, hogy valamilyen – a jogszövegben kifejezésre nem jutó – jogalkotói szándék konstruálásával, feltételezésével a bíró a saját célszerűségi szempontjait vagy értékítéleteit érvényesítheti döntésében. Ugyanis egy ki nem fejezett jogalkotói szándék keresésével és felállításával legtöbbször az a megoldás érvényesül, amelyet nem feltétlenül a jogalkotó, hanem maga a bíró vél a legmegfelelőbbnek, legjobbbnak.”^[44]

Blutman azonban elfogadhatónak tekinti a cél figyelembevételét, ha az „a jogszabálysövegben megjelenik vagy abból kétség kívül, egyértelműen levezethető, a konkrét ügyre vonatkozathatóan is”.^[45] Ebből a szempontból a hetedik módosítás indokolása tkp. válasziratnak is tekinthető ezen felvetésére, hiszen megjelöli, hogy a jogszabályok preambuluma és a javaslatok indokolása (természetesen a nyilvánosságra hozatal feltétele és terhe mellett) megfelelő és autentikus forrásai a jogalkotói cél feltárásának.^[46]

A sorban itt említhető meg még Zódi Zsolt és Lőrincz Viktor beszámolója a BHGY-ben 2012-2016 között végzett kutatás kapcsán, amely konkrét és részletes számokkal szolgál a 28. cikk alkalmazásával és hivatkozásaival kapcsolatban. Megállapításaik szerint ezen időszakban összesen 2057 ítélet hivatkozott az AT-re (összesen 4187 alkalommal), és abból is a 28. cikkre hivatkozó ítéletek száma a legnagyobb, 483 (amelyeket a kutatási anyag 32 különböző kategóriába sorol be az egyes ügyszakok vonatkozásában).^[47] Vadász Vanda és Gárdos-Orosz Fruzsina ugyanezen kutatás kapcsán arról számolnak be, hogy a jelzett időszakban a 28. cikket „támadó” bírói kezdeményezés összesen 27 db érkezett az AB-hez, amelyek tárgykörét, évenkénti lebontásban, pontos adatokkal tartalmazza a kutatás leírása.^[48]

[43] Ezzel a szöveggel Galántai idézi Blutman már korábban idézett, 2007-es írását. Ld. Galántai, 2020, 57.

[44] Blutman, 2010, 96-97.

[45] Blutman, 2010, 97.

[46] Érdekességként jegyezzük meg, hogy egy jogszabályban megjelenített vagy azáltal megjeleníteni kívánt jogalkotói cél keletkezése is kapcsolódhat természetesen valamilyen szintű (jogalkotói) alkotmányértelmezéshez. A 2000-es évek elején Neal K. Katyal publikált egy hosszabb tanulmányt az ún. legislative constitutional interpretation (törvényhozói alkotmányértelmezés) tárgyában, amelyet az alkotmányjog (legalábbis az amerikai alkotmányjog) visszatérő problémájának nevezett. Ezen elmélet további feltárása azonban nem tartozik a szakirodalmi áttekintés keretei közé. Bővebben ld. pl. Katyal, 2001, 1135-1394.

[47] Zódi – Lőrincz, 2019, 386-422. Az ügýtípusokat tartalmazó táblázat ugyanitt, a 399. oldalon megtekinthető.

[48] Vadász – Gárdos-Orosz, 2019, 237-318.

Szigeti Katalin is végzett kutatást a 28. cikk szerinti teleologikus jogértelmezésre való jogalkalmazói nyitottság tárgyában, az előző kutatással valamelyest egybeeső időszakban (BHGY, 2013-2018) a „jogalkotói akarat/cél/szándék” kifejezés előfordulását vizsgálta meg, amely erőfeszítés az alábbi eredményeket hozta: „hat év távlatában 4 és 0,3 között mozog azoknak az eseteknek az évenkénti száma, amelyekben a felsőbb bíróságok vagy a felek értelmezték a jogalkotói akaratot”.^[49] Ez viszont nem igazolja azt a korábbiakból kiolvasható előfeltevéssünket, hogy a jogalkalmazás magára vette volna a teleologikus jogértelmezés objektív vagy szubjektív imperatívuszán alapuló terheket. Bár nem fejt ki, hogy mit ért pontosan ezen, de Szigeti „alkotmányjogi inspirációt” sejt az alacsony számok háttérében, illetve a dömpingszerű jogalkotás ténye is közrehatott szerinte az általa tapasztaltakban.^[50]

A 28. cikk első mondata – és a teleologikus értelmezés – kapcsán már a Kalas Tibor vezette kúriai joggyakorlat-elemző csoport azt a megállapítást teszi (vonatkoztatva annak tartalmát az R) cikk értelmezési szabályaira is), hogy az „azt írja elő a bíróságok számára, hogy a jogszabályok szövegének értelmezése során olyan jelentést kell azoknak tulajdonítani, hogy a kapott eredmény és a jogszabály célja között ne legyen ellentmondás, ellentét”.^[51]

Itt érdemes említeni Jakab András negatív szubjektív teleológiai értelmezésre vonatkozó megjegyzését, amely alapján „azért fogadunk el egy bizonyos értelmezést, mert a jogalkotó »nem akarhatott ellentmondani magának«, »nem akarhatta megsérteni az alkotmányt vagy a nemzetközi jogot«, »nem akarhatott haszontalanságot vagy butaságot kodifikálni«, »nem akarhatott méltánytalanul eljárni«. (Fontos említenünk azonban azt is, hogy mivel Jakab szerint ezek az elvek nem kifejezetten egy adott jogalkotói szubjektumhoz köthetően érvényesülnek, így tulajdonképpen már az objektív teleologikus értelmezés eszközeként tekinthetünk azokra.)^[52]

2. Súlytalan vagy értelmetlen? – A bíróságokra háramló „értelmezési kötelezettségről”

A jogalkalmazáshoz kapcsolódó rendes bírósági jogértelmezés (s ennek keretében alkotmányértelmezés) kapcsán elsőként Fröhlich Johanna gondolatait idézzük fel, aki szerint az AB és Kúria eltérő igazolás mellett értelmezhetik az alkotmányt. „Az Alkotmánybíróság döntéseinek igazolásakor ezért feltehető a kérdés, hogy mi igazolja (azaz miért tartja helyesnek) a támadott jogszabályt, és ennek során az alkotmányrendeletkezés mögötti indokokra is rákérdez. Ezt azonban nem tehetik meg a rendes bíróságok, de ebből nem következik, hogy

[49] Szigeti, 2019, 13.

[50] Szigeti, 2019, 13.

[51] A Kúria Joggyakorlat-elemző Csoportja, 2017, 55.

[52] Jakab, 2011, 91.

nem értelmezhetik ugyanolyan módszerekkel az alkotmányt, mint az Alkotmánybíróság. A Kúria és az Alkotmánybíróság közötti feladatmegosztásból következik, hogy a Kúriának a jogrendszer mögötti igazoló indokokat adottnak kell venni, azaz nem kérdőjelezheti meg egy rendelkezés kötelező erejét. Ehelyett olyan érv-igazolást kell végeznie, amelyen belül egy esetleges alkotmányellenesség vagy a jogszabály alkalmazása, vagy az annak értelmét meghatározó aktus (együttesen a jogszabályok értelmezése) terrénumán belül marad.^[53]

Sólyom Péter szerint a rendes bíró, ítéletalkotási függetlenségére és a törvényi tartalom szakmai lelkiismeretének megfelelően való megállapítására tekintettel, az alkotmányértelmezésben nem teljesen korlátlan, hiszen az alkotmányosság tartalmának értelmezését egyértelműen az Alkotmánybíróság (AB) gyakorlatának megfelelően – azzal összhangba hozva – kell elvégeznie.^[54]

Szerinte a rendes bíróságoknak „az az alkotmányos kötelessége, hogy a jogszabályokat az Alaptörvénnyel összhangban értelmezzék, az hogy egy jogszabály értelmezési tartományának melyek az alkotmányos keretei, azt az Alkotmánybíróság mondja meg. A bíróságok másik fontos kötelessége, hogy be kell tudni azonosítaniuk az eléjük kerülő ügy alapjogi vonatkozásait, és a jogszabályokat az érintett alapjog tartalmára tekintettel kell értelmezniük. Az, hogy a bíróságok érvényre juttatják-e az Alaptörvényben biztosított tartalmát, az Alkotmánybíróság jogosult felülvizsgálni.”^[55]

Zakariás Kinga úgy fogalmaz ezzel kapcsolatban a jelen joggyakorlat-elemző csoport munkája során készített, AB-gyakorlatot áttekintő tanulmányában, hogy: „Az Alkotmánybíróság gyakorlatában az Alaptörvény 28. cikke »a bíróságoknak címzett jogértelmezési segéd szabály« {32/2019. (XI. 15.) AB határozat, Indokolás [19]; 3334/2019. (XII. 6.) AB határozat (XII. 6.) AB határozat, Indokolás [95]}, amely értelmében a bíróságnak a többféle képpen értelmezhető jogszabályszöveg normatartalommal kitöltésekor lehetősége és kötelessége is van arra, hogy a norma alkalmazásakor és értelmezésekor az Alaptörvénnyel összhangban álló értelmezést válasszon. Az Alaptörvénnyel összhangban álló értelmezés, ha egy jogszabálynak több lehetséges értelme is van, nem jelent *contra legem* értelmezést vagy a normatartalom mellőzését {9/2016. (IV. 6.) AB határozat, Indokolás [37]}. Más képpen megfogalmazva a 28. cikk szerint a jogszabály Alaptörvénnyel összhangban történő értelmezése a bíró számára nemcsak jog, hanem kifejezett kötelesség: amennyiben a bíró a jogszabály szövegét az értelmezés segítségével az Alaptörvénnyel összhangban tudja alkalmazni, annyiban ennek megfelelően köteles eljárni {3146/2018. (V. 7.) AB határozat, Indokolás [25]; 28/2013. (X. 9.) AB határozat, Indokolás [29]}”.

Az előbbi idézetben is megjelenik az értelmezési feladat címzettje, amelynek kapcsán két szerzőt fontos megemlíteni. Egyrészt Pokol Béla foglal állást arról, hogy jogelméleti értelemben kifogásolható azon jogi minősítés, amely alapján

[53] Fröhlich, 2019, 374.

[54] Sólyom, 2018, 3.

[55] Sólyom, 2018, 6. Az alapjogi bíráskodásról bővebben ld. Somody, 2013.

a 28. cikk értelmezési parancsainak kötelezettjei körében a bíróságokat nevéstjük, de jogszabálytani szempontból megfelelünk arról a tényről, hogy a jogosultak köréről is tudomást vegyünk. Szerinte, ha a 28. cikk „a bíróságok kötelezettségévé tette a jogértelmezés egy módját, akkor ennek alaptörvényi jogosultjai a bíróságok előtt fellépő összes jogkereső természetes és jogi személy. [Ezért helytelennek látja], hogy a testületi többség a címzetti kört leszűkíti a kötelezetti körre, és ezzel az indokkal megfosztja az alkotmányjogi panaszok beadványozóit annak észlelésétől és sérelmezésétől, hogy a támadott döntéseket hozó bírák az alaptörvényi parancstól eltérően nem a 28. cikknek megfelelően értelmezték az ügyükben az alkalmazott jogi rendelkezéseket.”^[56]

Fröhlich Johanna az alkotmányértelmezésről szóló 2019-es munkájában tesz az értelmezők személye vonatkozásában a jelen tanulmány által érintett (bírói) „alanyi kör” vonatkozásában is fontosnak tartott megállapításokat. Ezek alapján elmondható, hogy a 28. cikk alapján történő bírósági jogalkalmazás az alkotmányértelmezés szempontjából speciális, mert abban a bíró szerepe álláspontunk szerint kettős. Az előtte fekvő jogvita elbírálásában értelmező pozíciója „résztvevő”, viszont létezik egy második, ún. „megfigyelői” pozíció is az értelmezésben, amely Fröhlich (és az általa hivatkozott Arnio) szerint „nincs kötve a helyzetet uraló szabályokhoz, pozíciója semleges, ami lehetővé teszi, hogy egy olyan külső nézőpontból tekintsen a jogi problémára, amelyből a megfigyelt szituáció tényei objektív módon leírhatók”.^[57]

A tiszta megfigyelő pozíciója természetesen a jogtudomány képviselőié, ahogy erre Fröhlich is rámutat, viszont egy jogvita 28. cikk alapján történő elbírálása kapcsán annyiban egészítenénk ki a fentieket, hogy a bíró ebben az esetben a jogvita eldöntésében (mint „résztvevő”) ugyan kötve van a „helyzetet uraló”, konkrét, tételes jogi szabályokhoz és „cselekvő része az értelmező döntésnek”, de – mint „megfigyelő” – olyan külső (felettes) nézőpontból is kell, hogy a problémára tekintsen, amelyet nemcsak a megfigyelt szituáció tényei határoznak meg (objektíven), hanem egy azok felett húzódó „hermeneutikai réteg” is, amely az Alaptörvényhez kapcsolódik, illetve az abban foglalt előírásokból vezethető le, s ebben a tekintetben objektívnek tekinthető. (Fröhlich álláspontja ehhez képest szűken értelmezi a résztvevői pozíciót az alkotmányértelmezésben, abban a vonatkozásban, amikor „bíróként egy konkrét ügyben arról érvelünk, hogy mely alkotmányértelmezési módszerek alkalmazandók és hogyan”.^[58])

Fröhlich szerint az értelmező szubjektumának terrénuma a „jogi érvelés belső szintje”: jogászai, fogalmi következetesség, precizitás, érvelési irányok megfelelő lezárása, önkritikus reflexió, mérlegelés és a „helyes megítélés”.^[59] E vizsgálat természetesen folytatható lenne az alkotmányértelmező bírói (ti. alkotmánybírói) szerep vonatkozásában, de a jelen áttekintés alapját képező vállalkozás az

[56] Pokol, 2019, 13.

[57] Fröhlich, 2019, [5].

[58] Fröhlich, 2019, [5].

[59] Fröhlich, 2019, [6].

Alaptörvénnyel összhangban végzett bírói jogértelmezésre vonatkozó szakirodalmi álláspontok áttekintését tűzte célul a kúriai joggyakorlat-elemző munka támogatása során.

Amiért viszont az alkotmányértelmezésre vonatkozóan eddig idézett megállapítások megállják a helyüket, az Fröhlich írásából szintén kiolvasható: „a hazai jogirodalomban viszonylag szilárd álláspont szerint az alkotmány- és a jogértelmezés módszerei nem különböznek egymástól. Ennek okaként szokás említeni, hogy 1. nemcsak az alkotmány, hanem más jogszabályok is lehetnek politikai jellegűek; 2. nemcsak az alkotmány, hanem más jogszabályok is lehetnek az átlagosnál elvontabbak; továbbá 3. a gyakorlat sem mutat különbséget az alkotmány és más jogszabályok értelmezési módszerei között, legfeljebb egy-egy értelmezési módszert az alkotmánnyal kapcsolatban gyakrabban használnak, ez azonban csupán mennyiségi és nem minőségi különbség.”^[60] Ezt látszik igazolni a 28. cikk harmadik mondatának – Varga Zs. András által fentebb „verifikálónak” nevezett – szabálya is, amely az „Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor”, azokra vonatkoztatva egyben fogalmaz meg „teleologikus kötöttségeket” (közjó, józan ész, erkölcsösség, gazdaságosság) a bíróságok számára.

Tahin Szabolcs ezt a kérdést az ún. „nyelvi pragmatika” tartományában vizsgálja meg. Ennek abból a szempontból van jelentősége, hogy ez az irányzat az „ésszerű jogalkotó” cselekvéseinek vizsgálatát kutatja. Tahin azt a következtetést vonja le, hogy a 28. cikk harmadik mondatában megjelenő „józan ész” (*argumentum ad absurdum*) pragmatikai faktorrá válhat a jogértelmezésben, arra az esetre, ha a „törvény betűje” világos, de alkalmazása abszurd eredményre vezetne.^[61] A 28. cikk harmadik mondatát nem „verifikáló” jelzővel illeti, hanem egyenesen imperatívumnak titulálja, amely kötelezést tartalmaz arra, hogy a jogértelmezést milyen „igazoló elvek felől végezzék el”. Ezzel szerinte a 28. cikk szintén kötelezően alkalmazandó pragmatikai faktorokat enged be a jogalkalmazásba.^[62]

A jogalkotó cselekvésének pragmatikus kutatása felől (de még bizonyos szinten a nyelvi érvek szintjén), a jogalkotó szándékához visszakanyarodva, Sólyom Pétert idézzük, aki szerint a 28. cikk kommentátorai a „törvényben rejlő eredeti gondolat rekonstrukcióját” látják a bírói jogértelmezés céljának, amelyet sorozatos értelmezési döntések láncolatán keresztül valósítanak meg, s amelyre a jogi nyelv komplexitása, valamint a jogállamiság és a hatalommegosztás elvei gyakorolnak meghatározó befolyást. Ezek után azzal érvel, hogy „ha a jogértelmezés sajátosságairól egy ilyen keretben gondolkodunk, az Alaptörvényben rögzített értelmezési regulák szükségtelennek tűnnek, felesleges bizonytalanságok forrásainak”,^[63] viszont egyetért azzal, hogy a 28. cikk alkotmánykon-

[60] Fröhlich, 2019, [12].

[61] Vö. Csink – Fröhlich, 2012, 138. Ennek pozitív hatásáról a munkajog területén ld. Krajecz, 2017, 14-22.

[62] Tahin, 2020, 612-613.

[63] Sólyom, 2018, 7.

form értelmezést^[64] követel. Szerinte a probléma ott húzódik, hogy „a szakasz különösebb eligazítást nem nyújt” a rendes bíróságok értelmezése kapcsán, és ebből adódóan az AB „szuperbírósági” szerepkörével kapcsolatos diskurzus eleve problematikussá válik, ahogy erre ő is felhívja a figyelmet.^[65] (Végső soron Sólyom a „hiáavalóságok hiáavalóságaként” tekint az AT 28. cikk már eredeti, módosítás előtti szövegére is, hiszen véleménye szerint az abban kódolt bizonytalanságok egymásnak feszítették a rendes bíróságok értelmezését, s azzal szembe állították az AB „értelmezési autoritását.”)^[66]

3. Az „eredeti gondolat” nyomában – Eredeti ötlet vagy eredendő bűn?

A törvényben rejlő eredeti gondolat rekonstrukciójának referenciája felveti az alkalmazandó értelmezési módszer vizsgálatának kérdését. Botos Viktor szerint a bíró kétféleképp közelítheti meg a jogalkotói akaratot:

- i. merev módszerrel („a jogszabály megszületésekor és az alkalmazáskor társadalmi viszonyrendszer közötti eltérés figyelmen kívül hagyása” és a megszületéskor viszonyok merev alkalmazása minden későbbi helyzetre); és
- ii. rugalmas módszerrel („a jogszabály megszületése óta eltelt időben végbement társadalmi változásokhoz alkalmazkodó [...] módszer a gyakorlatban azt jelenti, hogy a bíró arra is tekintettel van, hogy a megváltozott körülmények miatt a jogalkotó a döntés időpontjában hogyan szabályozná ugyanazt a viszonyt”).^[67]

Varga Zs. András szerint e tekintetben felmerülhet textualista (objektív) – „preambulom-kötött” – és originalista (szubjektív) – „indokolás-kötött” – megközelítés. Szakirodalmi konszenzusra és AB-gyakorlatra utalással megjegyzi, hogy ezidáig az objektív oldal tűnt preferáltnak, elsődlegesnek, és abban látja ezáltal a 28. cikk „újdonságát”, hogy annak szövege alapján innentől az originalista (szubjektív teleológiai) értelmezés megkerülhetlenné (és nem kizárólagossá^[68]) válik, amely tekintettel van a jogalkotó eredeti szándékára.^[69]

Itt szükséges említanünk azt is, hogy jogosan teszi fel azon kérdéseket az „originalizmus parancsa” kapcsán az idézett szerző, amelyek ezen értelmezési mód-

[64] Az alaptörvény-konform értelmezés 28. cikkel kapcsolatos vonatkozásait még a hetedik módosítás előtti változatban, de széleskörű elméleti és dogmatikai kitékintéssel elemzi: Chronowski, 2017, 7-15.

[65] Sólyom, 2018, 9.

[66] Sólyom, 2018, 9.

[67] Az idézett részeket ld. Botos, 2000.

[68] Erről ld. pl. Stiller – Kormos, 2019, 10-19.

[69] Varga, 2018, 3-4. „[A] szabályozás paradigmaváltást jelent a bírói jogértelmezésben, a magyar bíróságok érvelési kultúrájának átalakítására irányul, mivel az addig szövegszerű jogértelmezés hangsúlyának át kell helyeződnie a jogszabály céljának értelmezésére.” Galántai idézi ekként Jakab András álláspontját, aki szintén a teleologikus értelmezés megkerülhetetlenségével érvel a 28. cikk kapcsán (ld. Galántai, 2020, 61.).

szer sikerességének, alkalmasságának megkérdőjelezéséhez vezethetnek – ahogy azt a fentiekben kifejtett álláspontok alapján már olvashattuk. Varga Zs. András szerint előfordulhat, hogy az indokolás nem enged betekintést a jogalkotó szándékába, vagy igen, de felmerülhet, hogy a szándék az abból előállt normaszöveggel áll ellentétben. Ettől elkülönülő problémaként kezeli, hogy mi a helyzet, ha a rögzített értelmezési szempontok és az azokat „verifikáló” szabályok feszülnek egymásnak. Véleménye szerint különös problémát az jelent, ha a norma és az indokolás között van ellentét, mert erre az esetre – figyelemmel arra, hogy alapvetően a normaszöveg az elsődleges értelmezési forrás – szerinte majd az AB-nek kell értelmezési kánont alkotnia, vagy a jogalkotási törvényben kell különös szabályt alkotni a kérdés megoldására. Hangsúlyozza azt is, hogy ha a jogalkotó szándéka szerinti értelmezés (mint értelmezési szempont) nem áll összhangban az AT-vel (mint szintén rögzített értelmezési szemponttal), akkor ez vagy a norma, vagy az alapuló bírói ítélet alaptörvény-ellenességét vonja maga után.^[70]

Összegezve, az „originalista”^[71] értelmezési iránnyal kapcsolatban annyit mond, hogy ha „a szöveg alapján körvonalazódik – soha nem egy, hanem mindig több – értelem, akkor csak abba az irányba szabad vinni az értelmezést, amely megfelel a törvényhozó céljainak és összhangban van az Alaptörvénnyel”.

Azért alkalmazzunk idézőjelet az originalista jelző előbbi említésénél, mert az amerikai alkotmányjogi gondolkodásban (ahonnan a kifejezés eredetileg származik) az originalizmus – a történeti értelmezési módszerek egyikeként^[72] – két irányt vehet: egyrészt az alkotmányozó/jogalkotó „eredeti szándéka” (*original intent, intentionalism*) az adott történelmi pillanatban, másrészt az alkotmány szövegének „eredeti köznyelvi jelentése” (*original public meaning*) elvei^[73] alapján írja elő az alkotmányszöveg vizsgálatát. Calabresi szerint a szándék és az alkotmányozók szubjektív szándékai (*subjective intentions*), illetve az alkotmányozók által eredetileg elvárt alkalmazási lehetőségek (*original(ly) expected applications*).^[74] Bár az előbb említett irányzatok párhuzamosan léteznek, vannak törekvések azok egységesítésére; az ún. *original methods* (eredeti módszerek) értelmezési irányzat képviselői (pl. McGinnis és Rappaport) által, melynek lényege, hogy „az alkotmányt az annak elfogadásakor az ilyen típusú dokumentumokkal kapcsolatban szokásosan alkalmazott értelmezési módszerek használatával értelmezik”.^[75]

[70] Varga, 2018, 4.

[71] Az originalizmus – mint szubjektív teleologikus értelmezés – amerikai elméletét röviden összefoglalja: Fröhlich, 2019, [28]-[30], legfrissebben röviden bemutatja: Wurman, 2017.

[72] A magyar AB történeti értelmezésével összehasonlítva elemzi az originalizmust: Strang (ld. *Constitutional Discourse*, 2021).

[73] Megjegyzendő, hogy a „jogszöveg” nyelve, kifejezései általános és eseti jelentésének fontosságát (az ún. „szövegempirizmust”) felhívó magyar írások is ismeretesek, ld. pl. Blutman, 2007, vagy Bencze – Ficsor – Kovács – Sólyom, 2014, 126-139.

[74] Calabresi írását ld.: *Interactive Constitution Center*, 2022.

[75] Az idézetet ld. McGinnis – Rappaport, 2019, 1371., de a módszer és az elmélet részletes leírását ld. kül. 1375-1389.

Jakab egy francia példával teszi még szemléletesebbé a nemzetközi körképet, amikor a francia jogi (főként magánjogi) szakirodalomban megjelenő, ún. „exegétikus iskola” (*École de l'Exégèse*) hasonló megközelítésére utal. Egy másik francia megközelítés (*méthode historique vagy évolutive*^[76]) szerint pedig azt kutatja, hogy „a jogalkotó mit mondana ma (megváltozott történelmi körülmények közt)”.^[77] Ennél a francia megközelítésnél maradvá fontos leszögezni, hogy még ha a francia (magán)jogban alkalmazott jogértelmezési módszerek sokfélék is, céljuk egyedi: hogy meghatározzák a szabály egyedi értelmét, amely a jogforrásban testesül meg. Raymond Sallieilles – Savigny és a német történelmi iskola hagyományainak nyomdokán – historikus vagy evolutív módszert javasol, amely az értelmezés fejlődése által a jogszöveg fejlődését is elősegíti. Francois Gény ezzel ellentétes álláspontot képvisel, s szerinte Sallieilles irányzata megfosztja a jogot azon alapvető funkciójától, hogy a jogi norma stabilitását biztosítsa. Ezért ő a textualista (*littérale*) értelmezés pártján áll, ezzel elkerülve a jogalkotó szubjektív akaratának való kitettséget az értelmezésben.^[78]

Amerikai és francia példák után érdemes röviden kitékinteni egy kanadai példára, amely a 2010-es évek elején tetőpontjára hágott vitát villant fel a jogértelmezés „hivatalos modellje” és annak alternatívái vonatkozásában.^[79] Simard és Morancy szerint a jogértelmezés célja „a jogalkotó jogszabálysövegben már megtalálható „történelmi szándékának” (*intention historique*), amellyel azon montesquieu-i elvárás teljesül, miszerint a bíró pusztán a törvény szája. Ehhez a szándékhoz igazodik – a jogalkotói gondolathoz – a jogszöveg tényleges értelme, amelyet a jogértelmezőnek mint egyszerű ténnyt (*simple fait*) kell felfedeznie. A jogszöveg tisztasága, egyértelműsége esetén ez könnyű feladat, ha azonban a jogszöveg obskurus, akkor más értelmezési elvekhez kell folyamodni, amelyek pl. a jog összefüggéseire mutatnak. Idézett szerzők szerint az értékválasztás, amely a hivatalos jogértelmezési modellt meghatározhatja, nem más, mint a jogalkotói szándékhoz való hűség demokratikus értéke, tekintet nélkül mindazokra a dominancia-jelenségekre, amelyek a hatalom valóságát meghatározzák. Kifejtik azt is, hogy ezt a (szöveg mögött meghúzódó szándék iránti hűsége épülő) modellt körülbelül az utóbbi harminc évben kezdik ki az ezzel a „valósággal” kapcsolatos változások. A kritikusok (pl. Luc Tremblay) szerint ugyanis nem tükrözi a joggyakorlatban bekövetkezett változásokat, s szerintük az ezen modell szerinti jogértelmezés a jogértelmezőtől (ti. jogalkalmazótól) szinte isteni (*divine*) képességeket kíván. Amellett, hogy az alternatív modellekben is teret kell hagyni az eredeti szándék kutatásának, nagyobb hangsúlyt kell kapjon

[76] Kanadai forrásokban a módszer elnevezése még előfordul pszichológiaiaként (*psychologique*), illetve dinamikusként (*dynamique*), vö. pl. Lemieux, 1994, 221-253.; Samson – Bélanger, 2016.

[77] Jakab, 2011, 90.

[78] Vö. Ghica-Lemarchand írásával: Sénat.fr, 2006.

[79] Simard – Morancy, 2011, 26–48., kül. 28-30. az itt idézett részek vonatkozásában.

a jogértelmezők szubjektivitása és reflexivitása, a pontosabb és szolidárisabb döntéshozatal érdekében.^[80]

A francia magánjogból kiindult alapok tisztázása után, a magyar közjog viszonyaihoz visszakanyarodva, Csink Lóránt és Tóth László a gyülekezési joggal kapcsolatos bírói gyakorlat kapcsán elemzik az Alaptörvény érvényesülését a bírói gyakorlatban, és a 28. cikk értelmezési normájára pedig a Nipperdey-féle horizontális hatállyal rokon elvként tekintenek egy korábbi kúriai joggyakorlat-elemző csoport tagjaiként (a magánjogi viszonyokban^[81] nem vitatva, de ott nem elemezve az AT közvetlen érvényesülését). Álláspontjuk szerint ez teszi lehetővé a bírósági jogértelmezés hibáinak alkotmánybírósági kontrollon – a „jogalkalmazás alkotmányosságának”^[82] vizsgálatán – keresztüli kiküszöbölését. Mint ugyanítt leírják: ennek következménye az lesz, hogy „a bíróságok, az ítéleteik hatályon kívül helyezésének elkerülése érdekében, szem előtt fogják tartani az alapjogvédelmi követelményeket, illetve az ezt érintő alkotmánybírósági gyakorlatot”.^[83] Ebből pedig, Súlyommal ellentétben, arra következtetnek, hogy a 28. cikk rendelkezése ezáltal nem válik feleslegessé, sőt, „a valódi alkotmányjogi panaszra vonatkozó rendelkezésekkel együtt e két szabály egymást erősíti [és] alapjogi kérdésekben kikényszeríthető normává vált”.^[84]

Csink és Tóth természetesen foglalkoznak a T) cikkel kapcsolatban a magyar alkotmányjogászokat sokáig foglalkoztató azon kitételrel is, melyből az következik, hogy az AT nem jogszabály. Értelmezésükben „az Alaptörvény nem abban »segíti« a bírót, hogy jogalapot ad számára a döntéshez, hanem abban, hogy a döntés alapjául szolgáló jogszabály helyes értelmét kiválassza”. Mivel ezen írásuk a 2015-ös álláspontokra reagált, akkor még nem volt ismeretes, hogy az alkotmányozó további „értelemkiválasztást” segítő, orientáló elvekkel gazdagítja majd az alkotmányszöveget, mindazonáltal megállapításaikkal – a fentebb leírtakra is tekintettel – egyetérthetünk. Ugyanakkor utalnunk kell arra is, hogy a 28. cikk értelmében végzett „alkotmány-konform értelmezés követelménye nem eredményezhet contra legem jogértelmezést. [...] [M]agyar bíróság akkor sem tekinthet el a jogszabály alkalmazásától, ha annak nincs alkotmányos olvasata”,^[85] hanem az AB releváns eljárását kell kezdeményeznie az alkotmányellenesség feloldása vonatkozásában. (Ezzel kapcsolatban ld. fentebb a Zakariás által írtakat.)

[80] Talán itt lenne érdemes említeni Botos Viktor egyik állítását, aki szerint a jogalkotó történeti szándékával kapcsolatban nem elhanyagolható, hogy az mindig „a jogalkotó társadalmi, gazdasági, de legfőképpen politikai kényszerek, egyezségek által kiformált időleges szándékát emeli a vizsgálat középpontjába. Politikai környezettől független törvényhozói akarat nem létezik, az mindig diffúz érdekek egyeztetésének, a politika szereplői által képviselt alternatívák szintetizálásának eredménye. Így az idő-tényező, tehát a politikai-hatalmi konstrukciók (gyakori) változása fontos szerephez jut.” (Botos, 2000).

[81] Erről ld. pl. Bedő, 2018, 73-85.

[82] Erről ld. Csink – Tóth, 2015, 132.

[83] Csink – Tóth, 2015, 133.

[84] Csink – Tóth, 2015, 133.

[85] Csink – Tóth, 2015, 134.

Hasonló megfontolások közepette sorolja fel a fent tárgyalt elvi kérdéseken túli gyakorlati aggályait Varga Zs. András, amelyekből most csak szemelvényeket közlünk.

- i. Az értelmezési igény megkettőződéséről beszél, tudatában annak, hogy a jogszabály és indoklása szövege is értelmezést igényel, amiből
- ii. arra a következtetésre jut, hogy „értelmezési fegyelmet” nem lehet az „új” 28. cikk alapján sem elérni majd, s
- iii. javasolja, hogy az angolszász jogból ismert *stare decisis* elv bevezetésével oldódjon meg a probléma. „Különösen fontos lenne, ha végre az Alaptörvény is rögzítené, hogy az Alkotmánybíróság döntése kötelező, mi több, precedens erejű, tehát bírói döntésnek minősül.” – írja.^[86]
- iv. Ehhez kapcsolódóan, s egybevégyve Szigeti Katalin releváns következtetéseivel,^[87] negatívan nyilatkozik arról az „értelmezési igényességről”, amelyet szerinte a 28. cikk állít a jogalkalmazás elé követelményként. Szerinte a jelenlegi ügyterhelés mellett nem várható el a bíróságoktól az ennek való megfelelés a gyakorlatban, egyenesen illuzórikusnak nevezi ezt az elképzelést, és a fent említett precedens-rendszert javasolná bevezetni, hogy a felsőbbbíróságok előtt legyen lehetőség a jogalkotó eredeti szándékán történő „merengésre”, de ezt kizárólag az AB „precedensképessége” esetén tartja megvalósíthatónak.^[88]

III. KONKLÚZIÓK

A 28. cikk eredeti szövege kapcsán Csink és Fröhlich vizsgálták először tudományos igénnyel 2012-ben, hogy mi is az abban foglalt értelmezési kánon helyes értelmezése. A cikk – hetedik módosítás előtti – előírásait alkalmazva önmaga értelmezésére megállapították, hogy „a teleologikus értelmezés – az arany szabályt alapul véve – nem azt jelenti, hogy feltétlenül érvényesülnie kell a jogszabály objektív céljának, hanem azt, hogy ki lehessen zárni az objektív célnak teljesen ellentmondó eredmény megvalósulását”.^[89] A célvezérelt értelme-

[86] Varga, 2018, 6.

[87] Szigeti, 2019, 15-16. Szigeti egyenesen odáig megy, hogy kijelenti: „Nem tehetünk úgy, mintha egy konkrét ügyben nem bírna jelentőséggel a jogvita”, s erre alapozva megfogalmazza, hogy sem az objektív, sem a szubjektív, sem a történeti, sem az originalista értelmezés elsődlegessége nem teljesíthető elvárás.

[88] Varga, 2018, 7. Mivel a jogalkotó 2020. tavaszától ún. „korlátozott precedens” rendszert vezetett be, ezért Tahin a bírói jogértelmezés kurrens kérdései között fokozottan szükségesnek látja annak vizsgálatát, hogy „a szöveg jog tartalmát milyen nyelvi (implicit) tartalmak határozzák meg [...] [hiszen] nyelvi előfeltevések irányítják értelmezési gyakorlatainkat.” (Tahin, 2020, 610.) Varga egy 2020-as írásában a jogegységgel kapcsolatban beszél a „precedens-hatásról”, amikor azt írja, hogy a bíróságok döntési szabadságának külső korlátját jelentik a jogértelmezés hermeneutikai szempontjai (28. cikk és R) cikk (3) bek.), a jogegység pedig mint belső korlát érvényesül (ld. Varga, 2020, 81-87.).

[89] Csink – Fröhlich, 2012, 139.

zés ugyanis szerintük nem ad „egyetlen helyes választ”. Felvetették azt is, hogy a szövegből párhuzamosság következik az alaptörvény-konform és a célvezérelt értelmezés alkalmazása tekintetében, és a kettő versengő alkalmazásából fakadó helyzetekre a szöveg viszont nem tartalmaz iránymutatást. A cikk (akkori, eredeti) szövegét „kétszeres paradoxonnak” tekintették, amelynek nyelvtani értelmezése alapján az objektív teleologikus értelmezést kell választani, amely viszont nem előzi meg a szöveget (és annak nyelvtani-logikai értelmét) – mert az megkerülhetetlen.^[90]

E megállapítások a mai napig helyesnek tekinthetőek, mert a hetedik módosítással előállott szöveg a kétszeresből – ebben a megközelítésben – „háromszoros paradoxont” kreált azzal, hogy egy újabb értelmezési módszert illesztett a szövegbe, amellyel viszont lehetőséget teremtett a Csinkék által megkerülhetetlennek titulált normaszöveg megkerülésére, amennyiben a jogalkotói akarat forráskutatásához – prioritálan – a normaszövegtől eltérő (de azt alátámasztó, megvilágító) értelmezési segédletek használatát írja elő. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy nem egységes és egyöntetűen pozitív a 28. cikk fogadtatása és megítélése a hazai jogirodalomban. Ahogy Szigeti a hetedik módosítás kapcsán, 2019-ben fogalmazta a bírósági ítéletekben való alkalmazás kutatása vonatkozásában: „Kévs olyan döntés van, amelyben a jogalkotói szándék vizsgálata központi, a jogvitát eldöntő, egyenes szerepet tölt be.”^[91]

Akkor viszont kérdés marad, hogy végül „mi fog hatni a bíróságok gondolkodásmódjára”^[92] a fentiek alapján a 28. cikk alkalmazása kapcsán a gyakorlatban. Szigeti szerint:

- i. A jogértelmezés Alaptörvénnyel való összhangjának vizsgálata (valamint a törvényértelmezés) kapcsán nem lesz változás a korábbiakhoz képest.
- ii. A duális „ellenőrzés” – Kúria és AB – alatt álló igazságszolgáltatás rendszerében az AB szerepe továbbra is meghatározó marad a párhuzamosságoktól terhelt „Alaptörvényhez igazított” jogértelmezés útvesztőiben, és az a tény, hogy kalkulálni kell a bírói döntések alapjogi kontrolljával, természetesen oda fog majd vezetni, hogy a bíróságok és a bírák az alkotmányos összefüggések és az alapjogi vonatkozások ismeretével felvértezik magukat.
- iii. Végezetül pedig, mivel a 28. cikkben megfogalmazott értelmezési szabályok csak „részleges imperatívuszok” (vagyis „elsősorban”, de nem kizárólagosan kötelezik a bíróságokat a teleologikus, valamint a teloszra irányuló, és az alaptörvény-konform értelmezés kapcsán), így – legalábbis Szigeti értelmezésében – „további 11 módszer áll rendelkezésre, hogy a jogvita rendezéséhez leginkább hasznos, eredményes és az alap-

[90] Csink – Fröhlich, 2012, 140.

[91] Szigeti, 2019, 13.

[92] Szigeti, 2019, 15.

törvény-konformitást szolgáló értelmezéshez^[93] jussanak el a bíróságok, a 28. cikktől függetlenül (és azon felül) is általánosan alkalmazott, saját érvelési módszereik^[94] alkalmazásán keresztül.

IRODALOM

- A Kúria Joggyakorlat-elemző Csoportja (2015): *A gyülekezési jog gyakorlásával kapcsolatos bírósági eljárások elemzésére. Összefoglaló vélemény.* (Elérhető: https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/gyulekezesi_jog_joggyakorlat-elemzo_csoport_osszefoglalo_velemenye.pdf. Letöltés ideje: 2022. 03.24.).
- A Kúria Joggyakorlat-elemző Csoportja (2016): *Az Alaptörvény követelményeinek érvényesülése a bírósági ítélkezésben. 2016.EI.II.JGY.K.1. Joggyakorlat-elemző Csoport, Összefoglaló vélemény.* (Elérhető: http://www.lb.hu/sites/default/files/joggyak/alaptorveny_osszefoglalo_velemenye.pdf. Letöltés ideje: 2022. március 24.).
- Bedő Renáta (2018): *A rendes bíróságok alapjogi bírászkodása magánjogi viszonyokban. Jogi Tanulmányok.* ELTE ÁJK, Budapest.
- Bencze Mátyás – Ficsor Krisztina – Kovács Ágnes – Sólyom Péter (2014): A szövegempirizmus elméleti és gyakorlati kérdései. In: *Pro Futuro.* 2014/2. sz.
- Blutman László (2007): Egy empirikus jogértelmezés tan szűkségessége. In: *Jogtudományi Közlemény.* 2007/1. sz.
- Blutman László (2010): Bírói jogalkalmazás és szövegű értelmezés. In: *JeMa – Jogesetek Magyarázata.* 2010/4. sz.
- Blutman László (2015): Hat tévhit a jogértelmezésben. In: *JeMa – Jogesetek Magyarázata.* 2015/3. sz.
- Botos Viktor (2000): A bírói jogértelmezés útjai a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában (munkajogi BH-k elemzése). In: *Jogelméleti Szemle.* 2000/3. sz.
- Chronowski Nóra (2017): Az alkotmánykonform értelmezés és az Alaptörvény. In: *Közjogi Szemle.* 2017/4. sz.
- Interactive Constitution Center: On Originalism in Constitutional Interpretation, 2022. Steven G. Calabresi írása. (Elérhető: <https://constitutioncenter.org/interactive-constitution/white-papers/on-originalism-in-constitutional-interpretation>. Letöltés ideje: 2022.03.24.).
- Constitutional Discourse: A Comparison of the Historical Constitution and Originalism, 2021. Lee J. Strang írása. (Elérhető: <https://www.constitutionaldiscourse.com/post/lee-j-strang-a-comparison-of-the-historical-constitution-and-originalism>. Letöltés ideje: 2022.03.24.).
- Csink Lóránt – Fröhlich Johanna (2012): *Egy alkotmány margójára.* Gondolat, Budapest.
- Fröhlich Johanna (2019): Alkotmányértelmezés. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter, Jakab András). (Elérhető: <http://ijoten.hu/szocikk/alkotmanyertelmez>. Letöltés ideje: 2022. március 24.)

[93] Szigeti, 2019, 16.

[94] Szigeti, 2019, 11.

- Fröhlich Johanna (2019): Az Alkotmánybíróság és a Kúria alkotmányértelmezése. Az Alaptörvény R) és 28. cikkei. In: *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban III. Alkotmányjogi panasz - a hatáskörrel kapcsolatos kérdések*. HVG-Orac, Budapest.
- Galántai Rita Tünde (2020): Paradigmaváltások a hazai bírói jogértelmezés elméletében és gyakorlatában. In: *Themis*. 2020/2. sz.
- Gál Andor (2019): *A jogos védelem teleologikus megközelítésben*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged.
- Jakab András (2011): Bírói jogértelmezés az Alaptörvény tükrében. In: *JeMa – Jogesetek Magyarázata*. 2011/4. sz.
- Kalas Tibor (2017): Az Alaptörvény követelményeinek érvényesülése a bírósági ítélkezésben a joggyakorlat-elemzés tapasztalatai alapján. In: *Alkotmánybírósági Szemle*. 2017/1. sz.
- Katyal, Neal K. (2001): Legislative Constitutional Interpretation. In: *Duke Law Journal*. Vol. 5/2001.
- Krajecz Laura (2017): A bírói jogértelmezés lehetséges irányai a munkaviszonyban álló vezető tisztség- viselő jogi személlyel szembeni kártérítési felelősségének megállapítása során. In: *Magyar Munkajog*. 2017/1. sz.
- Lemieux, Charlotte (1994): Éléments d'interprétation en droit civil. In: *Revue de Droit Université de Sherbrooke*. 24/1994. (Elérhető: https://www.usherbrooke.ca/droit/fileadmin/sites/droit/documents/RDUS/volume_24/24-2-lemieux.pdf. Letöltés ideje: 2022. március 24.)
- McGinnis, John O. – Rappaport, Michael B. (2019): Unifying Original Intent and Original Public Meaning. In: *Northwestern University Law Review*. Vol. 6/2019. (Elérhető: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/nulr/vol113/iss6/4/>. Letöltés ideje: 2022. március 24.)
- Pokol Béla (1999): A jogértelmezés alapjai. In: *Magyar Jog*. 1999/11. sz.
- Pokol Béla (2019): Az alkotmányi jog kérdéseiből. In: *Jogelméleti Szemle. Journal of Legal Theory. Law Working Papers*. 2019/2. sz. (Elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/lwp2.pdf>. Letöltés ideje: 2022. március 24.)
- Samson, Mélanie – Bélanger, Catheryne (2016): *La méthode historique ou psychologique. L'originalisme, les arguments historiques*. (Elérhető: <https://www.redactionjuridique.chaire.ulaval.ca/sites/redactionjuridique.chaire.ulaval.ca/files/capsule-methode-historique-vf.pdf>. Letöltés ideje: 2022. március 24.)
- Sénat.fr (a francia Szenátus honlapja), L'interprétation de la loi pénale par le juge, 2006 (Claudia Ghica-Lemarchand írása, egy, a „bírói hivatal” c. kollokviumon 2006. szeptember 29-30-án, a francia Szenátusban elhangzott előadás alapján.) (Elérhető: https://www.senat.fr/colloques/office_du_juge/office_du_juge9.html. Letöltés ideje: 2022. március 24.)
- Simard, Jeanne – Morancy, Marc-André (2011): L'interprétation du droit par les juristes: la place de la délibération éthique. In: *Les ateliers de l'éthique [The Ethics Forum.]* Vol. 2/2011. (Elérhető: <https://www.erudit.org/fr/revues/ateliers/2011-v6-n2-ateliers029/1008030ar.pdf>. Letöltés ideje: 2022. március 24.)
- Sólyom Péter: Alapjogok nyomában. A magyar Alkotmánybíróság esete a gyülekezési szabadsággal. In: *MTA Law Working Papers*. 2018/9. sz. (Elérhető: http://real.mtak.hu/121510/1/2018_09_Solyom.pdf. Letöltés ideje: 2022. március 24.)
- Somody Bernadette (szerk.) (2013): *Alapjogi bíráskodás – Alapjogok az ítélkezésben*. L'Harmattan, Budapest.
- Stiller Andrea – Kormos Balázs (2019): Gondolatok az indokolások jelentőségéről. In: *Fontes Iuris*. 2019/2. sz.
- Sulyok Márton (2016): Kettő az egyben? Alkotmány és identitás. In: Balogh Elemér (szerk.) (2016): *Számadás az Alaptörvényről*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest.

- Szigeti Krisztina (2019): A bírói jogértelmezés és a hetedik Alaptörvény módosítás. In: *Eljárásjogi Szemle*. 2018/4 sz.
- Tahin Szabolcs (2020): Bírói jogértelmezés és nyelvi pragmatika. In: *Magyar Jog*. 2020/10. sz.
- Tóth J. Zoltán (2012): A pozitív jogi normák bírói értelmezésének módszertana. In: *Jogtudományi Közlöny*. 2012/3. sz.
- Tóth J. Zoltán (2017): A magyar bírói érvelés jellege. In: *IAS - Iustum Aequum Salutare*. 2017/2. sz.
- Vadász Vanda – Gárdos-Orosz Fruzsina (2019): Alkotmányértelmezés a rendes bíróságok és az Alkotmánybíróság gyakorlatában a bírói kezdeményezések tükrében. In: *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban*. HVG-Orac, Budapest.
- Varga Zs. András (2018): Törvényjavaslatok indokolása – az Alaptörvény hetedik módosításának 8. cikkéről. In: *Pázmány Law Working Papers*. 2018/13. sz. (Elérhető: https://plwp.eu/files/PLWP_2018-13_VargaZS_2.pdf. Letöltés ideje: 2022. március 24.).
- Varga Zs. András (2020): Tíz gondolat a jogegységről és a precedenshatásról. In: *Magyar Jog*. 2020/2. sz.
- Wurman, Ilan (2017): *A Debt Against the Living: An Introduction to Originalism*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Zódi Zsolt – Lőrincz Viktor (2019): Az Alaptörvény és az alkotmánybírói gyakorlat megjelenése a rendes bíróságok gyakorlatában, 2012–2016. In: *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban*. HVG-Orac, Budapest.